

marife

dini arařtırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 16 sayı / issue: 2 kiř / winter 2016

ARAŐTIRMA

Selçuklu Türklerinde İlmî ve Dinî Hayat: -Sivas Örneđi-

Ramazan Altıntaş

Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Kelam Ana bilim dalı Öğretim Üyesi
ramazanalintas59@hotmail.com

Öz

Sivas, Selçuklular tarafından fethedilmesiyle birlikte özellikle I. Alâeddin Keykubad zamanında yoğun bir imar ve inşâ hareketine maruz kalır. Selçuklu yönetimi, şehri bir eğitim merkezi haline getirir. İlk defa büyük medreselerin temelleri atılır. Bu medreselerinde dinî, tıbbî ve astronomi alanında ilimler okutulur. Külliye şeklinde yapılan bu medreseler cami, imaret ve aşevleriyle halka da açılır. Selçuklu sultanları halkın bilgi düzeyini artırmak için medreseler açmakla birlikte halkın refah düzeyini yükseltmek için de ticarete büyük önem vermişlerdir. Bu anlamda Sivas; dini, siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel alanda stratejik bir boyut kazanmıştır. Ayrıca Selçuklular, Müslümanların birliğini hedeflemede ehl-i sünnet ve'l-cemaat prensiplerine sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır. Bu bağlılık farklı inanç ve kültürlere kapalı olmak anlamına gelmez. Nitekim Selçuklular dönemi Sivas'ında; Yesevîlik, Ahîlik, Babâlik, Mevlevîlik gibi dini hayatı etkileyen oluşumlar da varlığını sürdürmüştür. Selçuklular dönemini inceleyen yerli ve yabancı çok sayıda ilim adamı, en fazla dini hoşgörü ve kültürel çoğulculuğun açık örneklerinin bu devreye ait olduğunu söylemişlerdir.

Anahtar kelimeler: Sivas, dinî hayat, medreseler, Selçuklu yöneticileri, Sünnilik, Bâtinîlik.

The Religious and Scientific Life in Seljuks Period: "An Example of Sivas"

Sivas which was conquered by Seljuks underwent an intensive construction activity by I. Alâeddin Keykubad. The Seljuk administration makes the city educational center. For the first time, large madrasahs were established. Religious, medical and astronomy were taught in these madrasahs. These madrasahs, which are made in the shape of a külliye, are opened to the public with mosques, imarets and saucers. At the same time, the Seljuk sultans gave great importance to the trade to increase the welfare of the people. Sivas thus advanced in the religious, political, economic, social and cultural field. In addition to this, The Seljuks are strictly adhered to the principles of Ahlu's-Sunnah wa'l-Jama'ah for the unity of Muslims. This commitment does not mean being closed to different beliefs and cultures. During Seljuks period in Sivas, religious groups such as Yesevîlik, Ahîlik, Babâlik, Mevlevî continued to exist. Numerous scholars of domestic and foreign scholars studying the Seljuk period claim that religious tolerance and examples of cultural pluralism were seen in Seljuk time.

Keywords: Sivas, religious life, madrasahs, Seljuk Rulers, Sunni Islam, Bâtinîlik.

Atıf

Altıntaş, Ramazan, "Selçuklu Türklerinde Dini İlmî Hayat: -Sivas Örneđi-", *Marife*, 16/2 (2016): 237-251.

Giriş

Türkiye Selçukluları devleti İran'da 1040 yılında kurulan Selçuklu İmparatorluğundan 35 yıl sonra, 1075'de teşekkül etmiştir. Bu hâdise, 1071 Malazgirt zaferini müteakip, büyük bir Türk nüfusunun Anadolu'ya göçmesiyle mümkün olmuştur. Anadolu'nun büyük fethi gerçekleşmeden önce, Selçuklu sultanları Türkmen muhacirlerini kendi himayelerinde Anadolu'ya sevk etmişlerdir. Böylece Türkmenler, Malazgirt zaferinden çok önce 1059'da Sivas'a ayak basmışlardır.¹

1071 tarihindeki Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'nun büyük bir kısmı ile beraber Sivas da Selçuklular tarafından Bizanslıların elinden alınmıştır.² Danişment Gazi ve beraberindekiler Alpaslan adına Sivas'ı ele geçirdikten sonra ilk Türk emirliğini Sivas merkezli olarak kurmuşlardır. Danişmendliler Sivas'ta 1071'den 1174'e kadar egemenlik sürmüşlerdir. Şehir 1174'de II. Kılıçaslan tarafından Danişmendlilerin yıkılması ile Selçuklu hâkimiyetine yeniden katılmıştır.³ Tarihi ipek yolu üzerinde bulunan Sivas, Sultan İzzeddin Keykavus zamanında ise, Anadolu Selçuklu devletinin önemli ilim, ticaret, kültür ve medeniyet şehri haline gelmiştir.

Anadolu'ya gelen Türklere genel anlamda baktığımız zaman buraya gelirken İslam'ı kabul etmiş durumda idiler. Bu sebeple onların, bu bölgeye millî kültürlerinin yanında dâhil oldukları İslam medeniyetinden aldıkları unsur ve kurumları kendileriyle birlikte getirdiklerini söylemek yanlış olmaz. Bu bağlamda Malazgirt Savaşı'ndan sonra gelip Sivas yöresinde yaşamaya başlayan Türklerin tamamını Müslüman olarak görmek gerekir.⁴

Sivas, Selçuklu Türkiye'sinin büyük medeniyet merkezlerinden birisidir. Danişmentlilerin merkezi olan ve Selçuklu sultanlarına Konya'dan sonra, Kayseri gibi ikinci bir payitaht vazifesi gören Sivas, Doğu-Batı, Kuzey-Güney ticaret yollarının kesiştiği müstesna bir geçiş noktası oluşturmuştur. Sultan I. Alâeddîn Keykubad zamanında Sivas'ın nüfusu 120.000 olduğu düşünülürse Sivas'ın sosyo-ekonomik ve stratejik açıdan ne denli önemli bir yerleşim yeri olduğu görülür. Bu dönemde Sivas, iktisadi bir merkez olmanın yanında, aynı zamanda çok önemli bir ilim merkezidir.⁵ Çünkü Selçuklu sultanı I. Alâeddin Keykubad, Sivas'ın imarına çok büyük önem vermiştir. Maddi imarının yanında manevi imarına da eğilmiş, Sivas'ı bir İslam şehri haline getirerek; dinî, ilmî, kültürel ve iktisadî hayatın ana merkezleri olan camiler, tekkeler, medreseler ve çarşılar bina etmiştir.⁶ I. Alâeddin Keykubad, muhtemel bir Moğol saldırısına karşı Sivas'ı tahkim etmek için muazzam surlar ve kaleler inşa ettirmiş⁷, ancak O'nun, oğlu II. Gıyaseddin Keyhusrev

¹ Turan, Osman, *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul, 1980, s. 70-74.

² Shaw, Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (çev. Mehmet Harmancı), İstanbul, 1982, I, 24-25.

³ Geniş bilgi için bakınız. Urfalı Mateos Vekayi Namesi ve Papaz Girigor'un Zeyli, (çev. M.Halil Yinanç), Ankara 1987, s. 110-204.

⁴ Gökbel, Ahmet, *İnanç Tarihi Açısından Sivas*, İstanbul, 2004, s. 96.

⁵ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, ss. 194-95.

⁶ Togan, A. Zeki Velidi, *Umûmî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981, s. 205.

⁷ Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 100.

tarafından öldürülmesinden sonra, toplumda meydana gelen otorite boşluğu, dini sahadaki ihmalkârlık ve Babailik hareketinin toplumsal dokuyu zayıflatması gibi pek çok sebepten dolayı şehir, Moğol saldırılarına maruz kalmış, neticede yakılıp-yıkılmaktan kurtulamamıştır.

I. Selçuklular Dönemi Sivas'ında İlmî Faaliyetler

İslam Dünyasının, Fıkıh, Kelam, Tefsir ve Hadis gibi temel İslam ilimleri alanlarında öne çıkan büyük otoritelerin çoğu, Selçuklular döneminde yetişmiştir. *Ebu'l-Kasım Kureyşî* (ö. 1072), *Ebû İshâk Şirazî* (ö.1083), *İmam-ı Gazâlî* (ö. 1111), *el-Hatîbî* (ö. 1079), *el-Ensârî* (ö. 1108) gibi kişiler Selçuklular döneminde yaşamış ünlü âlimlerden bazılarıdır.⁸ Selçukluların İslam dünyasına hâkimiyetleri ile İslam medeniyeti yeni bir hamle ve hayatiyet kazanarak yükselmiştir. Hâkimiyetleri süresince *Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat* akidesinin hâmisî olan Selçuklu sultanları siyasi-itikâdî muhalefetin öncülüğünü yapan Rafizî ve Batınî gruplara karşı yoğun bir mücadeleye girişirler. Sapkın olarak adlandırılan bu fırkaların fikrî ve itikadî temellerinin zayıflığını ve İslam dışılığını ortaya koyabilmek için İslam âlimlerinden düşünce ve eserleriyle bu mücadeleye katkıda bulunmalarını isterler.

İslam dini, ilim öğrenme ve öğretmeye büyük önem ve değer vermiştir. Eğer dini hayat ilim ve irfanla desteklenirse, bağnazlık ortadan kalkar. Bu sebeple Selçuklu Türkleri ilmî kurumların teşekkülüne ağırlık vermişlerdir. Tuğrul Bey zamanında başlayarak Alparslan ve Melikşah dönemlerinde genişleyen İslam Dünyası medrese ve zaviyelerle dolar. Âlimlere ve tasavvuf şeyhlerine maaşlar tahsis edilir. Askeri kuvvetin yanında fikir ve mefkûre ordusu vücûda getirilir. Böylece Selçuklular hâkimiyetlerinin manevî temellerini de atmış olurlar. İlk Selçuklu medresesi Tuğrul Bey zamanında Nişabur'da yapılmış; Alparslan'ın 1067'de Bağdat'ta yaptırdığı Nizâmîye medresesinin benzeri medreseler daha sonraları Rey, İsfahan, Belh, Herat, Basra, Tus ve Âmul gibi merkezlerde kurulmuştur. Bu geleneğin bir devamı mahiyetinde Sivas'ta ise, Medrese-i Selçukiye, Medrese-i Kemâliye, Medrese-i Bulgarî, Terken Hatun, Subaşı, Necmeddîn Tûsî, Gıyaseddin Keyhusrev, Necmeddin Muhammed el-Hatibî, Hokkabaz, Emineddin Ali medreseleri vardır. Maalesef bu medreseler tarihsel süreçte varlıklarını günümüze kadar sürdürememiştir. Zamanımıza kadar Selçuklu Sivas'ının tarihinden bize bir şeyler anlatmak için 1271 yılında inşa edilen Gök Medrese, Çifte Minare ve Burûciye medreseleri intikal etmiştir. Yüksek seviyede eğitim yapılan bu kurumların giderleri vakıflarla finanse edilmiş, eğitim-öğretim ücretsiz verilmiş, ayrıca hoca ve talebelere maaşlar bağlanmıştır.⁹ Bu medreselerdeki dini eğitim, daha çok *Sünnîlik-Hanefîlik* anlayışı paralelinde verilmiştir. Medreselerde iyi bir eğitim alanlar birer imam, müderris ve vâiz olarak, halka inanç, ibadet ve dini hayat alanlarında rehber olmuşlardır. Ayrıca yöneticiler de bu medreselerden yetişmekteydiler.¹⁰

⁸ Krş. Kafesoğlu, İbrahim, *Selçuklular Tarihi*, İstanbul, 1972, ss. 158-159.

⁹ Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 194, 207.

¹⁰ Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1993, s. 226; Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, İstanbul, 1995, I, 39.

II. Selçuklular Dönemi Sivas'ında Dini Hayat

Selçuklular dönemi Sivas'ında dini hayat çok canlı yaşanmıştır. Bu şehirde sadece Müslümanlar değil, gayr-i müslim azınlıklar da yaşamıştır. Genellikle bunlar ticaret işleriyle meşgul olmuşlardır. Tarihi kayıtlardan anladığımız kadarıyla, ticaret maksadıyla şehirde bulunan yabancı tüccarlar arasında Hıristiyan Ceneviz kolonisi vardı ve bunların bir de kiliseleri bulunuyordu.¹¹ Ayrıca, Sahibiye Medresesi'ne ait vakfiyeden anlaşıldığına göre, Sivas'da bir Yahudi mahallesi de mevcuttur.¹²

Tarihçi *Kavzvinî*'nin verdiği bilgilere bakılırsa, Sivas'da farklı inanç ve mezheplere mensup çok sayıda insan barış içerisinde yaşamışlardır. İnanç tarihi açısından Selçuklu Sivas'ında Yahudi nüfus çok fazla olmamakla beraber, genelde İmam-ı *Azam Ebû Hanife*'nin mezhebine bağlı Müslümanlarla Hıristiyan Rum ve Ermeni nüfus çoğunlukta idi. Rumlar Ortodoks Kilisesi'ne, Ermeniler ise, Gregoryen Kilisesi'ne bağlı idiler. Bunların yanında az da olsa Süryanilerin varlığından bahseden kaynaklara da rastlıyoruz.¹³ Burada şunu da ifade edelim ki, XIII. yüzyıl Sivas'ında yaşayan Hıristiyanlar, aynı inanç köklerine mensup olmalarına rağmen Haçlı saldırıları sırasında Türkleri, Haçlılara tercih etmişlerdir. Bunun başlıca sebebi, Selçukluların farklı din ve kültür kodlarına mensup vatandaşları arasında her türlü ayrımcılığa karşı izlediği hoşgörü ve kültürel çoğulculuğa dayalı siyasettir.¹⁴

Öte yandan Selçuklu Türkleri hiçbir zaman gayr-i müslim tebaaya karşı Müslüman olmaları için bir baskı uygulamamışlardır. Daima Hıristiyan, Müslüman ve Musevî cemaatleri, birlik ve ahenk içerisinde tutma siyaseti izlemişlerdir. Onlar, bu bakış açısını, İslâm'ın engin hoşgörüye dayalı inanç ve kültüründen alıyorlardı. Hakikatte iman, sevgiden başka bir şey değildir. Din seçimi de insanın özgür ve severek gerçekleştirdiği bir davranış biçimidir. İnsanları zorla dindar yapmak, başlı başına bir sevgisizliktir. Böyle bir davranış, insanları ikiye bölmeğe götürür. Çünkü dinimizde zorlama yoktur. İslâm bilginleri, dini, genelde akıl sahiplerinin kendi özgür iradeleriyle tercih ettikleri inanç ve yaşama biçimi¹⁵ şeklinde tanımlarlar.

İşte XIII. yüzyıl Selçuklu idaresinde yaşayan Hıristiyanlar ve Yahudiler, İslâm'ın bu sonsuz hoşgörü anlayışından büyük istifade etmişlerdir. Anadolu Selçuklu Türkleri gayr-i müslimlere çok güzel davranmışlardır. Selçuklu sarayında prenseslerin konumunu ve dinî hoşgörünün hayrete şayan derecesini göstermesi bakımından *II. Gıyâseddîn Keyhüsrev*'in (ö. 643/1246) Gürcü prensesi ile evlenmesi ve prensesin Konya'ya papazı, mukaddes tasvirleri ve Hıristiyan cariyeleriyle birlikte gelmesi buna en güzel örnektir.¹⁶ Verdiğimiz bu örnek de Anadolu Selçuklu

¹¹ Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 195.

¹² Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 203.

¹³ Bk. Kazvîni, Zekeriyya b. Muhammed b. Mahmûd, *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, Beyrut, ts., s. 537; Gökbel, *İnanç Tarihi Açısından Sivas*, s. 80.

¹⁴ Bk. Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, I, 40.

¹⁵ Bk. Tehanevî, M. Ali, *Keşşâfu Istilâhâtî'l-Fünûn*, Beyrut, ts., II, 305.

¹⁶ Turan, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul, 1978, II, 471-72.

Türklerinin hoşgörü kültürünün yayılmasına ve dinî çoğulculuğa verdikleri önemi göstermektedir.

Bilindiği gibi XII. yüzyıl sonları ve XIII. yüzyılın başlarında Sivas'a yapılan göçlerle hem *Sünnî-Hanefî* ve hem de *Süfi-Bâtınî* derviş toplulukları gelmişlerdir. Selçuklu yönetiminin resmî ideolojisini Sünnî-Hanefî çizgi oluşturmaktadır. Eğitim kurumlarında da bu doğrultuda eğitim-öğretim yapılır. Yine toplumda Sünnî-Hanefî akîdeye bağlı, daha çok halk İslam'ını temsil eden süfi gruplar da vardır. Bunlar, sosyal düzeni sarsıcı hareketlerde bulunmadıkları sürece yönetimden daima destek görmüşlerdir. Genelde halkın dini hayatı üzerinde etkili olan dini zümrelerin başında İbn Arabî, Kübrevî ve Sühreverdî gibi süfi okullar gelmektedir. Nitekim *Bahâeddin Veled* (ö.1228), *Evhadüddîn Hâmid el-Kirmânî* (ö.1237), *Burhaneddîn Muhakkık-ı Tirmizî* (ö.1240), *Muhyiddin İbn Arabi* (ö.1241), *Necmuddin Dâye* (ö.1256), *Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî* (ö.1273) ve *Sadreddin Konevî* (ö.1274) düşüncesi; Konya, Kayseri, Sivas ve Amasya gibi yerleşim ve kültür merkezlerinde halkın dini hayatının ve Sünnî tasavvufun teşekkülünde hatırı sayılır görevler icra etmişlerdir.¹⁷

Tarihçi Kazvinî'nin görüşünü destekler mahiyette meşhur gezgin İbn Batuta'nın verdiği bilgilere göre, aralarında ne Kaderî, ne Râfizî, ne Mu'tezilî, ne Hâricî ne de Bid'at ehli bulunmaktadır; halkın kahır ekserisi, Hanefî mezhebine bağlıdır.¹⁸ Ayrıca halk, peygamber soyundan geldiğine inanılan seyyidlere büyük saygı duymaktadır. Hatta Sivas'da *Nakibu'l-Eşraf* için yapılmış *Dâru's-Siyâda* denilen konaklar vardır. Sadece peygamber soyundan gelen misafirler bu konakta ağırlanır.¹⁹ Bu da Sivas halkının seyyidlerin şahsında Hz. Peygamber ve Ehl-i Beytine karşı derin sevgi ve saygı beslediklerinin bir kanıtıdır.

Selçuklu Sivas'ında yerli ahali, şehirde oturmaları sebebiyle medreselerde öğretilen Sünnî Müslümanlığı, göçer bir hayat yaşayan ve büyük çoğunluğu okur-yazar olmayan Türkmenler ise, Sünnî olmayan bir din anlayışını benimsemişlerdir. Dini yaşantıları açısından Türkmenler, İslam'ın öngördüğü kimi dini kuralları tamamen özümseyememiş, buna karşın eskiden beri devam ettirdikleri sazlı-sözlü şöenleri devam ettirmişlerdir. Bu noktada, namaz, oruç, hac gibi göçebe hayatı ile birlikte ifa edilmesi güç olan ibadetler, Türkmenlerin ilgisini çekmemiştir. Böylece Türkmenler, din büyükleri olarak bildikleri baba ve dedeler tarafından telkin

¹⁷ Fiğlalı, Ethem Ruhi, *Türkiye'de Alevilik Bektaşılık*, İstanbul, 1994, ss. 102-105.

¹⁸ Bk. İbn Batuta, *Rihle*, Beyrut, 1992, ss. 290-291. Söylenceye göre Timur'u Sivas halkı, boyunlarına Kur'an nüshaları takarak karşılamışlardır. Buna rağmen o, halktan ve çocuklardan binlercesini öldürmüştür. Timur bu katliamın gerekçesi olarak, her ne kadar; "*Sivaslıların, Mu'tezile'nin Kur'an yaratılmıştır*", tezini savunmaları, halkın inanç bakımından Mu'tezili, Şii, Hurufî, Cebriyeci vb. gibi mezheplere bağlı olduğunu iddia etmişse de, Sivas halkının inanç yapısı konusundaki bu görüş doğru değildir. Selçuklular döneminde de Sivas ahali genel olarak Sünnî olup Hanefî mezhebine bağlıdır. Elbette toplumda gayr-i Müslim unsurlarla Sünnî olmayan anlayış sahipleri de vardır. Ama Sivas'ın nüfus yapısı içerisinde bu durum genel inanç yapısını gölgede bırakacak şekilde değildir. Hele hele Mu'tezile inanç sistemine hiç rastlanmamaktadır. Bu konuda geniş bilgi için şu kaynaklara bakınız. Evliya Çelebi, *Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul, 1986, III-IV, 154-168; Aslanoğlu, İhsan, *Evliya Çelebi Sivas'ı ve Sivaslıları Anlatıyor*, İstanbul, 1991, s. 13; Mahiroğulları, Adnan, *Seyyahlar Gözüyle Sivas*, İstanbul, 2001, s. 31.

¹⁹ İbn Batuta, *Rihle*, s. 303.

edilen eski geleneklerine de uygun olan, sade ve sofîyâne bir dille sunulan bir İslam anlayışını kendilerine daha yakın bulmuşlardır. Türkmenler, kendilerine ilahiler, şiirler okuyan ve Allah rızası için nasihatte bulunan bu şeyhleri eskiden kutsallık verdikleri ozanlara benzetmişler ve onların söylediklerine tabi olmuşlardır.²⁰ Heterodoks inançları sadece Türkmenlere inhisar ettirmek doğru değildir. Bazı kasaba ve köylerde dini kaidelere karşı ilgisiz davranan topluluklar da vardı. Nitekim *Kazvîni*, halkının çoğu Türkmenlerden oluşan Sivas'ta, kimi camilerin boş olduğu, halkın ticaretle meşgul olduğu ve dini ihmal eden bu kimselerin bol bol içki içtiklerini kaydeder.²¹

Diğer taraftan müellif, dini hayatla çok yakından ilgili kışın aç kalan kuşlara yiyecek vermek üzere kurulmuş bir vakıftan da bahseder.²² Bu durum da gösteriyor ki, aç olan kuşları doyurmak için temelinde Allah'ın rızasından başka bir amaç bulunmayan vakıf müesseseleri vücuda getiren bir halk, elbette, toplumun dar gelirli fakir ve yoksullarının ihtiyaçlarını karşılamada sivil hayır kurumları kuracaktır. Nitekim Selçuklu Türkleri ilim erbabı için medrese, şeyhler için hânekâh, beyler için saray, tüccarlar için han, rintler için zâviye, garip-gurâba için de mastaba gibi kurumlar inşâ etmişlerdir.²³ Bunun en büyük kanıtı bundan sonra değineceğimiz irfanî boyutu öne çıkan ve halkın hem bedenî ve hem de kalbî ihtiyaçlarını gidermeye yönelik kurumların varlığıdır.

Türkistanlı meşhur Şeyh Ahmed Yesevî'nin (ö.1166) izinde yürüyen bir takım dervişler Anadolu'ya akın ettiklerinden beri, bilhassa XIII. asırda, medresenin kitabî/yazılı din anlayışı yanında, Anadolu insanına "veli" yahut "ermiş dervişlerin" hayallerinde tarifini bulan ve "şifahî/sözel geleneğe dayalı" yeni bir din anlayışı telkin olunmaya çalışılmaktaydı. Bu işin önderliğini yapan yeni tip din büyükleri, bazı hayır sahiplerinin kurdukları zâviye ve tekkelere yerleşerek, bu müesseselerin vakıfları sayesinde çalışmalarını çok verimli hale getirmişlerdi. Şifahî bir bilgi aktarımına dayanan ve işrâkî özellikler taşıyan bu sûfi/Batınî hareketler, bütün bir cemiyeti, asıl Moğol istilasından sonra halkın ruhunda meydana gelen derin bedbinlik devresinde sarmıştı. Medreselerde ömür çürüten bir avuç insanın anlayabildiği akılcı bir yaklaşımla kitabî ilimden öğrenilen dini kaideler, Mevlânâ devrinin insanına hiçbir teselli vermiyordu.²⁴ Özellikle Moğol devrinde zulme uğrayan ve ümidini kaybeden halk, kendini tasavvufa veriyor; herkes bir şeyhe, bir zaviyeye ve âhirete bağlanmaya çalışıyordu.²⁵ XIII. Yüzyıl Selçuklu Türkleri döneminde Sivas'ın dini hayatında etkili olan belli başlı dini

²⁰ Bk. Bozkuş, Metin, "Anadolu Selçuklularında Sosyal, Dinî ve Mezhebî Yapı", CÜİF Dergisi, Cilt: V, Sayı: 2, (Sivas-2001), s. 252-53.

²¹ Kazvîni'nin bu görüşünü genele şâmil kılmak doğru değildir. O, bir mescidi ziyaret ettiğini ve orada gördüklerinden yola çıkarak bu görüşlerini ifade etmiştir. Kendisinin de vurguladığı gibi mescit denilen yerin metruk bir yer olduğu ve Hıristiyanlara kiraya verildiğini o dönemin ahlak zabıtası müdürü söylemektedir. Yoksa camiler dolup taşmakta, halk dini bir hayat yaşamaktadır. Belki o, gayr-i Müslimleri ve Sünni olmayan grupları görmüş ve genellemeler yaparak bir değerlendirmeye gitmiştir.

²² Kazvîni, *Âsârü'l-Bilâd*, s. 537-38.

²³ Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 195.

²⁴ Akdağ, *Türkiye'nin İktisâdî ve İctimai Tarihi*, I, 40-41.

²⁵ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 226.

zümreler hakkında bilgi verirsek, konunun daha iyi anlaşılmasına hizmet etmiş oluruz.

III. Selçuklular Dönemi Sivas'ında Etkili Olan Dini Akımlar

1. Yesevîlik

Türklerin manevî hayatı üzerinde yüzyıllar boyu derin tesirler yaratmış olan büyük sûfi Hoca Ahmed Yesevî'nin kurucusu olduğu ve kendi adını alan Yesevîlik, bütün Türk Dünyasında etkili olduğu gibi Anadolu Türklerinin dini hayatları üzerinde de etkili olmuştur. Yesevîlik; Sünnet, Tasavvuf ve Horasan Melamilîği gibi üç temel esasa dayanır.²⁶ Bunda dini ve ahlakî esasları basit ve sade bir dille anlatımın büyük rolü vardır. Onlar, melâmi meşrepli bir Müslümanlık sergilemişlerdir.²⁷

Yesevîlik, XIII. yüzyılda Yesevî Baba ve halifelerinin Anadolu'ya göçleriyle girmiştir. Halifeler Anadolu'da açtıkları zaviyelerle halkı irşâd etmişlerdir. Ahmed Yesevî'nin düşüncelerini yaymak için Anadolu'ya gelip yerleşen halifeler ve onların açtığı belli başlı zaviyeler arasında şunlar sayılabilir: Merzifon'a gelip yerleşen ve zâviye açmış olan Pîr Dede; Zile'ye yerleşerek orada tekke kurmuş olan Şeyh Nusret; Tokat'ta zâviye açan Gajgaj Dede bunlar arasındadır.²⁸ Diğer taraftan Yeseviyye tarikatının halifeler ve açtıkları zâviyelerinin Sivas'ta da varlığından bahseden *Ahmet Yaşar Ocak*, bugün Türkiye'de bir yığın dede ve babanın adını taşıyan ve onların birer türbesini ihtiva eden köyler bulunduğunu ve bu köylerin kuruluşunda bu özverili ve alçakgönüllü Yesevî dervişlerinin katkısı olduğunu kaydeder.²⁹

2. Ahîlik

Bu teşkilâtın kurucusu, Eş'arî mütekellim *Fahreddin Razî*'nin (ö. 1209) de öğrencisi olan ve İran'ın Hoy şehrinde doğan Ahî Evren (ö. 1262)'dir. XIII. asırda kurulan ve mesleki bir hüviyete sahip olan Ahilik, Anadolu'daki meslekî eğitimin, sanat eserlerinin ve kültürel hayatın gelişmesine önemli katkıları olmuş tasavvuf ağırlıklı bir esnaf örgütlenmesidir. Özellikle I. Alâeddin Keykubad'ın büyük destek ve yardımıyla bir taraftan İslamî-Tasavvufî düşünceye ve fütüvvet ilkelerine bağlı kalarak tekke ve zaviyelerde şeyh-mürîd ilişkilerini, diğer taraftan iş yerlerinde usta, kalfa ve çırak münasebetlerini ve buna bağlı olarak iktisadî hayatı düzenleyen Ahiliğin, Anadolu'da kurulup gelişmesinde Ahî Evren'in büyük katkısı olmuştur. XVIII. yüzyıla kadar "*Ahîlik*", XX. yüzyılın başlarına kadar ise "*gedik*" ve "*lonca*"

²⁶ Cebeciöglü, Ethem, "*Hoca Ahmet Yesevî (ö. 562/1167)*", AÜİFD, (Ankara-1993), c. XXXIV, ss. 91-93.

²⁷ Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1991, ss. 114-115.

²⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul, 1314, I, 100; II, 398-99; III, 237-38; V, 60, 67; Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, ss. 47-48.

²⁹ Ocak, Ahmet Yaşar, *Babailer İsyanı*, İstanbul, 1980, ss. 55-56.

adıyla faaliyet yürüten esnaf teşkilatları, toplumun ekonomik hayatını düzenlemede önemli roller üslenmiştir.³⁰

Tarih boyunca dini akımlar, halk nezdinde itibar kazanmak ve meşruiyetlerini pekiştirmek için dini gerekçeler ve şecereler üretmişlerdir. Aynı durum ahilik teşkilatı için de geçerlidir. Bu sebeple, fütüvvet mesleğine bağlı olan ahiler, şecerelerini, Hz. Ali vasıtasıyla Hz. Peygambere kadar götürmüşlerdir. Bir de her akım, kendilerini diğer dini gruplardan farklılaştırmada bazı semboller kullanmışlardır. Örneğin, diğer sûfi zümrelerin hırkalarına karşılık ahiler, fütüvvet şalvarı giyerlerdi. İçlerinde entelektüel birikim sahibi kâdîler, müderrisler de bulunan Ahilik teşkilatı, salt bir esnaf topluluğu değil, aynı zamanda inançlarını bu kanaldan yayan bir tarikat olarak da görülebilir.³¹

Ünlü gezgin İbn Batuta, Antalya'dan başlayarak Burdur, Gölhisar, Ladik, Milas, Barçın, Konya, Niğde, Aksaray, Kayseri, Sivas, Gümüş, Erzincan, Erzurum, Birgi, Tire, Manisa, Balıkesir, Bursa, Görele, Geyve, Yenice, Mudurnu, Bolu, Kastamonu, Sinop gibi Anadolu şehir ve kasabalarında Ahi zaviyelerine rastladığını ve misafir olduğunu söyler.³² Kaynakların kaydettiğine göre, o dönem Sivas şehrinde; Ahî Mecdüddîn, Ahî Emir Ali, Ahî Ahmed Çelebi, Ahî Cârullah ve Ahî Ali zaviyeleri bulunmaktadır.³³ Ayrıca İbn Batuta, Sivas'ta Ahî Bıçakçı ve Ahî Çelebi zaviyelerinden de bahseder. Sivas'ta, kendisini misafir etme konusunda ahilerin birbirleriyle yarış ettiklerini söyler.³⁴ Bu durum, İslam'ın yolcu ve misafire karşı hizmet ve saygıda kusur edilmemesi gerektiği görüşünün pratikteki bir yansımasıdır. Ahilerin bu konukseverliği kaynağını, hem eski Türklerin âdetlerinden ve hem de İslam'dan almaktadır.

Ahîlik ve ahilerin faaliyetleri, Selçuklular dönemi Sivas'ında, sosyal düzen yapısı gösteren bir durumdadır. Sivas'ta ahilik teşkilatının temeli, Selçuklu sultanı I. İzzeddin Keykavus ve I. Alaeddin Keykubad döneminde atılmış olup, ahiliğin bu dönemden itibaren Türkmenler arasında örgütlendiği görülmektedir.³⁵

Ahiler, Anadolu'ya yerleşmiş bulunan Türkmenlerin yaşadıkları her yerde, şehir, kasaba ve köylerde bulunmaktadır. Memleketlerine gelen yabancıları karşılama, onlarla ilgilenme, yiyeceklerini, içeceklerini, yatacaklarını sağlama, ihtiyaçlarını giderme, onları uğursuz ve edepsizlerin ellerinden kurtarma, şu veya bu sebeple, bu yaramazlıklara katılanları yeryüzünden temizleme gibi konularda, bunların eş ve örneklerine dünyanın hiçbir yerinde rastlamak mümkün değildir.³⁶ Görüldüğü gibi, ahilik örgütü üyeleri hem sosyal yardımlaşma ve dayanışma, hem misafirleri ağırlama ve hem de ahlâk zabıtalığı yaparak toplumu denetleme

³⁰ Çağatay, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olarak Ahîlik*, Ankara, 1974, ss. 51-52; Kazıcı, Ziya, "Ahîlik", DİA, İstanbul, 1988, I, 540; Özköse, Kadir, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufî Zümre ve Akımların Rolü", CÜİFD, VII/1, (Sivas-2003), ss. 265-66; Gökbel, *İnanç Tarihi Açısından Sivas*, s. 101.

³¹ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 212-213.

³² İbn Batuta, *Rihle*, s.292-93.

³³ Gökbel, *İnanç Tarihi Açısından Sivas*, s. 101.

³⁴ İbn Batuta, *Rihle*, ss. 303-304; Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 213.

³⁵ Bayram, Mikail, "Selçuklular Zamanında Tokat ve Malatya Yöresinin Fikrî ve Kültürel Yapısı ve Siyasî Boyutları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (Haziran-1991), Sayı: 72, s. 94.

³⁶ İbn Batuta, *Rihle*, s. 292.

görevini yerine getirmiş olmakla beraber, ayrıca, dini hayatın güvenlik içerisinde yaşanmasına katkıda bulunmuş olmaktadır.

Selçuklular döneminde ahîlik örgütü Sivas'ın kültür hayatına derinlemesine nüfuz etmekle kalmamış, aynı zamanda devlet otoritesinin iyice zayıfladığı bir dönemde yalnızca ekonomik alanda değil, siyasi alanda da önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Bütün bir Anadolu'da olduğu gibi XIII. yüzyıl Sivas'ında da ahîler, bağımsız siyasi bir güç olmamakla birlikte merkezi otoritenin zayıfladığı, anarşi ve kargaşanın ortaya çıktığı bir dönemde siyasi ve askeri güçlerini göstermişler ve önemli fonksiyonlar üstlenmişlerdir. Özellikle Moğol istilâsı sırasında Ahî birlikleri şehirlerin yönetimine mahalli otorite olarak hâkim olmuşlardır. Ahîliğe çok hizmet eden I. Alâeddin Keykubad, oğlu II. Gıyaseddîn Keyhüsrev tarafından öldürülünce, Ahîler II. Gıyaseddîn'e karşı direnmekle birlikte, O'nun Köseadağ'da Moğollara yenik düşmesinden sonra Moğol saldırılarına karşı Sivas'ı ellerinden geldiği kadar kahramanca savunmuşlardır. Ayrıca Sivas'ı Timur'un istilâsı sırasında, 20 civarında Ahî Halifesi şehit edilmiştir. Sivas'ta *Halifelik Mezarlığı* o dönemin bir hatırası olarak hafızalara kaydedilmiştir.³⁷

3. Babâîlik

Anadolu'da XIII. yüzyılda ortaya çıkan ve Türkmenlerin dini hayatında etkili olan akımlardan birisi de Baba İlyas (ö. 1240) tarafından kurulan ve Türkmenler arasında yaygın olan Babâîlik tarikatıdır.³⁸

Hulâgû'nun Alamut kalesini ele geçirip İsmâîlileri yok ettikten sonra, kaçıp kurtulan bir takım Bâtınîler Anadolu'ya gelerek tasavvuf perdesi altında tahrik ve fesatlara kalkışmışlardır. Çünkü bu akımlar, Batınî bir itikadı benimseyen, gerçek İslam inancını ortadan kaldırmak ve siyasi egemenliğe sahip olmak için her şeyi mubah sayan bir görüşün temsilcileridir. İşte bu i'tizali hareketlerin Anadolu tarihinde en önemlilerinden birisi ve meşhuru Babaîler olayıdır. Sultan Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında, Horasanlı Baba-İlyas'ın müritlerinden Baba İshâk, görünüşte şeyhi nâmına, gerçekte ise kendi hesabına Amasya, Tokat ve Sivas bölgelerinde birçok taraftar toplayarak Selçuklu yönetimine karşı isyan etmiştir. Çünkü Baba-İshâk'ın asıl faaliyet merkezi olarak zaviyesinin bulunduğu yerlerden birisi de, Sivas'tır. Selçuklu yönetiminin zafiyetinden de yararlanan Baba İshâk, dini bakımdan henüz iyice İslamlaşmamış, yarı Şamani bir inanışa bağlı olan ve Ehl-i sünnet dışı yabancı inançların tesiri altında kalan Türkmenleri, memlekette adaletsizlik ve haksızlığın hüküm sürdüğü iddiasıyla isyana teşvik etmiş kendisi de bu Türkmen ayaklanmasına önderlik etmiştir. Nihayet Mübarizüddin Armağan Şah tarafından Amasya'da muhasara ve esir edilerek idam edilinceye kadar Selçuklu devletini epeyce uğraştırmıştır.³⁹ Ama Babaîler Sivas'a da büyük zarar vermişlerdir. Tarihte bu durum "*Babaîler İsyanı*" olarak bilinir.

³⁷ Kazıcı, "Ahîlik", DİA, I, 540-41; Bayram, Mikail, *Bâciyân-ı Rum*, Konya, 1987, s. 41-42; Gökbel, *İnanç Tarihi Açısından Sivas*, s.103.

³⁸ Bu konu ile ilgili müstakil bir çalışma için bakınız. Ocak, Ahmet Yaşar, *Babaîler İsyanı*, İstanbul, 1980.

³⁹ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 206-207; Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1993, s. 421; Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi*, I, 42; Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 108.

Köprülü'nün dediği gibi Anadolu fikir tarihinde Ehl-i sünnet itikadına muhalif râfîzî ve îtızal hareketlerinin güç kazanmasında Babaîler hâdisesinin büyük rolü olmuştur. Özellikle Kızılbaşlık, Bektaşîlik gibi Anadolu Alevîliğinin teşekkülünde Babaîlerin fikri plândaki katkısını görmezden gelemeyiz.⁴⁰ Kaynakların belirttiğine göre, Hacı Bektaş-ı Veli kardeşi Menteş'le birlikte Horasan'dan çıkıp Baba-İlyas'ı görmek için Sivas'a gelmişler ve O'nunla bizzat görüşmüşlerdir.⁴¹ Ne görüştükları konusunda açık ve net bir bilgi yoktur. Hacı Bektaş, Baba-İlyas'la aynı ocaktan olması münasebetiyle, Anadolu'nun o günkü huzursuz ve istikrarsız ortamından bunalan insanlarına manevi bir çıkış yolu gösterme konusunda aynı endişeleri paylaşmış da olabilirler.⁴² Dolayısıyla, günümüzde Babaîlik adıyla bir mezhep ve tarikat yoksa da Babaîliğin inanç ve geleneklerine varis olan Kızılbaş zümreleri ve Bektaşîlik tarikatı vardır. Bunlar Şii ve Hurufî tesiri hariç tutulursa, Babaîliğin isim değiştirmiş şeklinden başka bir şey değildir.⁴³ Babaîler isyanında Sivas'ın önemli bir yer tutması, Anadolu Alevîliğinin yapılanmasında sahip olduğu merkezi konumu ve taşıdığı potansiyeli göstermesi bakımından önemlidir.⁴⁴

Şunu da ifade etmek gerekir ki, XIII. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu Selçukluları dönemindeki tarikatları iki zümre halinde toplamak mümkündür. Birinci zümreye, Hacı Bektaş-ı Velî'nin şahsiyeti sembol olurken; diğer zümreye de Celâleddin-i Rûmî'nin şahsında Mevlevîlik sembol oluyordu. Özellikle Bektaşîlik, Sünnîliğe ve medrese skolâstiğine açıkça cephe almış, bilhassa Türkmenlerle göçebe ve köylü halk arasında tahriklere de başlamıştı. Baba İshâk'ın isyanı buna örnektir. Baba İshâk'ın bazı yanlış dini inançları olmakla birlikte, Selçuklu yönetimine isyan etmesindeki en büyük etken, o dönemdeki idarecilerin halkla yakın temas kurmaması, halkın sorunlarıyla yakından ilgilenmemesi, onların beklentilerine zamanında cevap verememesi, yapılan bazı haksızlıklar, özellikle de II.Gıyaseddin Keyhüsrev'in, dini hayatı ihmal ederek sefih bir hayat sürmesi ve kötü yönetimi gösterilmektedir.⁴⁵ Dolayısıyla, doku birlikteliği olan Babaîlik ve Bektaşîliğin yoksullara yönelik yalın dini söylemi, ekonomik açıdan perişan halk tabakalarıyla, şehirlerde yaşayan dar gelirli işçiler arasında hızlı bir şekilde taban oluşturmuştur. Burada ahî teşekküllerinin de Bektaşîliğin tesiri altında bulunduğu söylenebilir.⁴⁶

1240 yılında Anadolu'da isyan çıkaran Baba İshâk'ın, müritleri olan Türkmenlerin inançları üzerinde ne gibi tesirleri olmuştur? Çünkü itikat, dini hayatın şekillenmesinde önemli bir tesir icra etmektedir. Bunlardan ilki, Baba İshâk'ın şahsiyetiyle ilgilidir. Çünkü o, görünüşte, zühde dayalı dini bir hayat

⁴⁰ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 208-209; Ocak, Ahmet Yaşar, "*Baba İlyas*", DİA, İstanbul, 1991, IV, 368.

⁴¹ Fiğlalı, *Alevîlik-Bektaşîlik*, s. 144-45.

⁴² Fiğlalı, *Alevîlik-Bektaşîlik*, s. 148.

⁴³ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 209-210; Bozkuş, Metin, *Sivas Yöresinde Alevîlik*, Sivas, 2000, s. 68; Gökbel, *İnanç Tarihi Açısından Sivas*, s. 107.

⁴⁴ Gökbel, *İnanç Tarihi Açısından Sivas*, s. 107.

⁴⁵ Geniş bilgi için bakınız. Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, s. 205; Özköse, "*Anadolu'nun Türkleşmesi...*", s. 275.

⁴⁶ Bk. Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, I, 42.

yaşıyordu. Bu durumu, fakir Türkmenler üzerinde olumlu bir etki yaratıyordu. Sade yaşamının yanında sürekli oruç tuttuğu, kimseden dünyalık namına bir şey istemediği, hayvanlara bile son derece şefkatli olduğu, insanların problemlerini çözme konusunda azami gayret gösterdiği ve zaviyesinde ibadetle meşgul olduğu bilinmektedir. Elbette, onun inanç ve ibadet anlayışı Sünnî anlayıştan farklıdır. Baba İshâk'ın lükse kaçmadan sade bir yaşam biçimi ve dini hayatı, özellikle Türkmenler üzerinde onun veli/peygamber olduğu yargısını kuvvetlendirmiştir.⁴⁷ Bundan dolayı taraftarları onu yüceltmekte inanç bakımından çok aşırı gitmişlerdir. Örneğin, Türkmenler Baba İshak'ı *peygamber* gibi telakki ediyorlar ve bu sebeple ona, İslam inançlarına aykırı olarak; "*Baba Resûl*", "*Baba Resûlullah*" gibi isimler veriyor, dini törenlerinde "*Lâilâhe illallah Baba Resûlullah*" şeklinde zikir yapıyorlardı. Hatta Türkmenler, Baba İshak'ın isyanlar neticesinde idam edildiğinde ölmediğini, Hz. İsa'nın göğe çıktığı gibi göğe çıktığını ve tekrar İlahi yardımla döneceğini iddia ediyorlardı. Şüphesiz bu inanç Şiiliğin "*Beklenen Mehdi*" ve Sünniliğin '*mehdi*' itikadına uygun düşmektedir.⁴⁸

Diğer yandan Babaîliğin inanç sisteminin oluşmasında eski Türk dini Şamanizm ve Şii inançlarının da büyük tesiri vardır. Bunun bağlantıları şu şekilde kurulabilir. Bilindiği gibi Doğu Anadolu'da Safevî Devletinin kurucusu olan Safevî tarikatının dini önderi Şeyh Cüneyd'in müritleri için Sivas, önemli bir merkezdi. O, bu bölgede düşüncelerini müritleri yoluyla yayıyordu.⁴⁹ Bu sebeple, halk arasında özellikle Sivas ve yöresinde bulunan Kızılbaş Türkmenlerin Şeyh Cüneyd ve haleflerini; Mehdi, Peygamber ve hatta Allah gibi gördükleri söylencesi çok yaygındı. İşte bu telakkiden dolayı, Kızılbaş Türkmenler, şeyhleri uğruna hiçbir fedakârlıktan kaçınmıyorlardı. Göçebe ve köylü olan Türkmenlerin doğru bir din anlayışını kavramada güçlük çekmelerinin yegâne sebebi, şahıslara karşı aşırı derecede saygı beslemeleri olmuştur.⁵⁰ Kızılbaş ve Râfîzilerin teşekkülüne zemin hazırlayan Babaîler hareketine bağlı Türkmenler, Sünnî anlayışın aksine, kadın-erkek bir arada sohbet, zikir ve sema meclislerinde bulunuyorlardı. Ahî Evren'in şeyhi Türk asıllı Evhadüddîn-i Kirmanî bu yüzden birçok tenkide maruz kalmıştır.⁵¹ Türkmen bir sûfi olan Kirmanî ve müritlerinin Sivas'ta kaldıkları ve kendi tarikatlarını yaydıkları bilinmektedir.⁵²

4. Mevlevîlik

Selçuklular dönemi Sivas şehrinde dini hayatın yoğunlaşmasında Mevlevîliğin azımsanmayacak derecede tesiri olduğu bir gerçektir. Bunda Selçuklu sultanı I. Alaeddin Keykubad'ın himayelerini de unutmamak gerekir. Mevlevîlik, Mevlâna Celâleddin-i Rûmî (ö. 1273)'nin ölümünden sonra ilk defa yakın dostu Çelebi Hüsameddin (ö. 1284) tarafından bir takım kaide ve kurullarla temelleri

⁴⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 421.

⁴⁸ Sümer, Faruk, *Safevî Devletinin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1992, s. 8; Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 85.

⁴⁹ Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 44.

⁵⁰ Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 8-9.

⁵¹ Fiğlalı, *Alevîlik-Bektaşîlik*, s. 120-121.

⁵² Bk. Bayram, Mikail, *Evhadiyye Tarikatı*, Konya, 1993.

atılmıştır. Çelebi'nin ölümünden sonra da Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled ve Ulu Ârif Çelebi tarafından geliştirilerek Mevlevîlik daha sağlam bir şekilde kurumlaşmıştır. Ulu Ârif Çelebi, yanına aldığı Mevlevî dervişleriyle bütün bir Anadolu'yu, Batı İran'dan Mısır'a kadar İslam dünyasını gezmiştir. Gittiği yerlere Mevlevîhaneler açarak, yanında götürdüğü dervişlerden birisini buralara şeyh atamıştır. Böylece dini hayat ve düşünce içerisinde Mevlânâ ve Mevlevî kültürü, yayılma alanı bulmuştur. Bununla birlikte Mevlânâ'nın tasavvufî düşüncesi, kendisinden sonra Bağdat'tan Rumeli'ye kadar kurulan Konya Mevlevîhanesi'nin bir şubesi hükmünde olan Mevlevîhaneler kanalıyla varlığını sürdürmüştür.⁵³

Mevlevîlik, Babailiğin aksine, şehirlerde oturan yüksek ve refahlı sınıfları okşayacak bir yol tutar. Bir taraftan tarikat prensiplerini Sünnîlik ile uzlaştırmaya çalışarak, bir taraftan medreselerin asabiyetini teskin etmek suretiyle, diğer taraftan da siyasî otoritelerin desteğini kazanır. Fakat, tarikatçılığın insanı cezbeden bir takım usul ve kaidelerini bırakmadığından, yer yer medreselilerin hücumlarına da maruz kalır.⁵⁴

Ahmed Eflâkî'nin "*Menâkıbu'l-Ârifîn*" isimli eserinde geçtiğine göre Ulu Ârif Çelebi'nin Sivas'a üç defa geldiği ve iki defa semaya katıldığı belirtilir.⁵⁵ İşte Selçuklular döneminde Sivas Mevlevîhanesi, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin torunu Ulu Ârif Çelebi tarafından kurulmuştur.⁵⁶ Tarihi kayıtlardan öğreniyoruz ki, aynı dönemlerde Mevlevîlerle-Ahîler arasında bir iktidar mücadelesi yaşanmıştır. Bunda Mevlevîlerin Moğollarla iyi geçinme gibi politikalarının etkisinin olduğu söylenmektedir. Bundan dolayı, Sivas'ta Moğollara karşı çıkan Ahîlerin iş yerleri, hanikâh ve medreseleri müsadere edilerek Mevlevîlere verilir. Ancak Mevlânâ'ya bağlanmayı kabullenen Ahîlere dokunulmaz.⁵⁷

Mevlânâ Celâleddîn Mevlevîliğin felsefesini, tasavvufunu ve ilahi aşkı anlatırken, oğlu Sultan Veled Mevlevî tarikatını, Ulu Ârif Çelebi Mevlevîliğin musikisini, Âbid Çelebi ise, semânın son şeklini vermiştir. Tarihsel süreçte ilim ve siyaset dünyasından pek çok insanın rağbet ettiği Mevlevîlik; musiki, şiir ve semâ faaliyetlerinin icra edildiği Mevlevîhaneleriyle güzel sanatların inkişafına yol açmıştır.⁵⁸ Öyle inanıyorum ki Sivas Mevlevîhânesi de aynı işlevi görmüş, ahlâkî terbiye vermenin yanında, İslamî hayatı davranış plânında yaşamının model bir kurumu olarak varlığını uzun yıllar devam ettirmiştir.

Elbette Selçuklular dönemi Sivas şehrinin dini hayatını etkileyen zümreler bunlardan ibaret değildir. Ama ekol olmuş, tesirleri sadece yaşadıkları dönemle sınırlı kalmamış, bugüne kadar da sarkmış olan belli başlı ana dini akımların yukarıda değinmeye çalıştığımız zümreler olması münasebetiyle üzerinde durmuş olduk.

⁵³ Krş. Kara, Mustafa, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa, 1990, I, 30.

⁵⁴ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi*, I, 43.

⁵⁵ Bk. Ahmet Eflâkî, *Menâkıbu'l-Ârifîn*, (çev. Tahsin Yazıcı), İstanbul, 1966, s. 259.

⁵⁶ Gölpinarlı, Abdülbaki, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul, 1983, s. 65; Göyünç, Nejat, "*Sivas Mevlevîhânesi*", IX. Vakıf Haftası Kitabı, Ankara, 1992, s. 83-84.

⁵⁷ Bayram, *Bâciyân-ı Rûm*, s. 43.

⁵⁸ Özköse, "*Anadolu'nun Türkleşmesi...*", s. 262.

Sonuç

Tarih boyunca Sivas şehri gerek sosyo-ekonomik ve gerekse stratejik açıdan önemli bir konuma sahip olmasından dolayı, daima gözde bölgelerden birisi olarak görülmüştür. Sivas'ın Selçuklular tarafından fethedilmesiyle birlikte, şehir, özellikle I. Alâeddin Keykubad zamanında yoğun bir imar ve inşâ hareketine maruz kalır. Selçuklu yönetimi, işe, sağlıklı bir din ve dünya eğitimi vermek için şehri bir eğitim merkezi haline getirir ve ilk defa büyük medreselerin temelleri atılır. Çünkü doğru din anlayışının temelleri kitabîliğe dayanır. Bu da beraberinde doğru bir şekilde aklı kullanmayı ve mantıklı düşünmeyi getirir. Devrin en ünlü üniversiteleri arasına giren Selçuklu medreselerinde sadece dini ilimler okutulmaz; hem dini, hem tıbbî ve hem de dünya kurmaya yönelik kapsamlı ilimler okutulur. Külliye şeklinde yapılan bu medreseler cami, imaret ve dâru'z-ziyâfeleriyle halkla da yakın temas halinde olur.

Diğer taraftan, Selçuklu sultanları, halkın bilgi düzeyini yükseltecek eğitim merkezleri kurmanın yanında Sivas şehrini, ekonomik bir merkez haline de getirir. Devletin gerek eğitimde ve gerekse siyasette izlediği politika, *Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat* prensipleri doğrultusunda olur. Bu devletin resmi görüşüdür. Bu hiçbir zaman farklı inanç ve kültürlere kapalı olma anlamına gelmez. Nitekim Selçuklular dönemini inceleyen yerli ve yabancı çok sayıda araştırmacı, İslam-Türk tarihinde en fazla dini hoşgörü, kültürel çoğulculuk ve toleransın açık örneklerinin bu devreye ait olduğunu söylemişlerdir.

Ne yazık ki, Selçuklular dönemi Sivas'ında, *kitabî İslam* dönemi, iktidar mücadeleleri, Moğol istilâsı, sosyal, siyasal ve iktisadi hayatta meydana gelen krizler, gitgide dini hayatın ihmal edilmesi gibi sebeplerden dolayı zayıflar. Meydana gelen bu hiç de iç açıcı olmayan menfi gelişmelerden dolayı, direnme gücünü kaybeden insanlar, ahlakî dindarlığı öne alarak Tasavvufa sığınma ihtiyacı duyarlar. Bir nevi tasavvufa gönül verme, dünyanın hâyu huyundan kaçarak insanın güven arayışı serüvenini oluşturma çabasıdır. Özellikle XIII. Yüzyılla birlikte başlayan bu süreç, Selçuklu dönemi Sivas'ında halk İslam'ının beslenme kaynaklarını kitabî din anlayışından şifahî din anlayışına kaydırır. Artık onların din anlayışlarını ve yaşam biçimlerini belirlemede zâviye ve tekkeler etkili olmaya başlar. Bu sebeple, makalemizde değinmiş olduğumuz çok farklı yelpazede yer alan dini ve sosyal zümreleşmelerle dini hayat canlı tutulmaya çalışılır. Bilgi kaynakları bakımından iç aydınlanma yöntemine dayalı din anlayışlarının gelişmesinde elbette, kendisini yenileyemeyen medreselerin de büyük olmuştur. Netice olarak söylemek gerekirse, XIII. yüzyıl Sivas'ının şehir merkezindeki dini hayatında Sünnîliği benimsemiş sûfi oluşumlar etkili olurken, çevresinde ise, Sünnî olmayan bakış açıları etkili olmuştur.

Kaynakça

- Ahmet Eflâkî, *Menâkıbu'l-Ârifîn*, (çev. Tahsin Yazıcı), İstanbul 1966.
 Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, İstanbul 1995.
 Aslanoğlu, İhsan, *Evlîya Çelebi Sivas'ı ve Sivastlıları Anlatıyor*, İstanbul 1991.
 Bayram, Mikail, "Selçuklular Zamanında Tokat ve Malatya Yöresinin Fikrî ve Kültürel Yapısı ve Siyasî Boyutları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (Haziran-1991), Sayı: 72, s. 94.
 Bayram, Mikail, *Bâcîyân-ı Rum*, Konya 1987.

- Bayram, Mikail, *Evhadiyye Tarikatı*, Konya 1993.
- Bozkuş, Metin, "Anadolu Selçuklularında Sosyal, Dinî ve Mezhebî Yapı", *CÜİF Dergisi*, Cilt: V, Sayı: 2, (Sivas-2001), ss. 252-53.
- Cebecioğlu, Ethem, "Hoca Ahmet Yesevî (ö. 562/1167)", *AÜİFD*, (Ankara-1993), c. XXXIV, ss. 91-93.
- Çağatay, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik*, Ankara 1974.
- Evliya Çelebi, *Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul 1986.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi, *Türkiye'de Alevîlik Bektaşîlik*, İstanbul 1994.
- Gökbel, Ahmet, *İnanç Tarihi Açısından Sivas*, İstanbul 2004.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983.
- Göyünç, Nejat, "Sivas Mevlevihânesi", *IX. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara, 1992, s. 83-84.
- İbn Batuta, *Rihle*, Beyrut, 1992, s. 290-291.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Selçuklular Tarihi*, İstanbul 1972.
- Kara, Mustafa, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa 1990.
- Kazıcı, Ziya, "Ahilik", *DİA*, İstanbul, 1988, I, 540.
- Kazvîni, Zekeriyya b. Muhammed b. Mahmûd, *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, Beyrut, ty.
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1991.
- Mahiroğulları, Adnan, *Seyyahlar Gözüyle Sivas*, İstanbul 2001.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "Baba İlyas", *DİA*, İstanbul, 1991, IV, 368.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Babaîler İsyanı*, İstanbul 1980.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Babaîler İsyanı*, İstanbul 1980.
- Özköse, Kadir, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü", *CÜİFD*, VII/1, (Sivas-2003), s. 265-66.
- Shaw, Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (çev. Mehmet Harmancı), İstanbul 1982.
- Sümer, Faruk, *Safevî Devletinin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1992.
- Tehanevî, M. Ali, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn*, Beyrut, ts.
- Togan, A. Zeki Velidi, *Umûmî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981.
- Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1993.
- Turan, Osman, *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul 1980.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993.
- Turan, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul, 1978..
- Urfalı Mateos, *Vekayi Namesi ve Papaz Girigor'un Zeyli*, (çev. M.Halil Yinanç), Ankara 1987.